

С. В. Дмитрієв (Одеса)

Взаємодія концептів ‘людина’ – ‘тварина’ у процесах модусної номінації особи (на матеріалі сучасних українських соціолектів)

У статті розглянуто співвіднесеність концептів ‘людина’ – ‘тварина’ на позначення особи в номінаціях модусного типу в українських соціолектах. Номінативні одиниці розглядаються з позицій новітніх концепцій когнітивно-ономасіологічного аналізу.

Ключові слова: модус, концепт, схемата, актант, етносвідомість, соціолект, об’єкт номінації, вектор модусу.

The article considers correlations of concepts ‘man’ – ‘animal’ in the nominative acts like modus of Ukrainian sociolects to denote face. Nominative units are considered from the standpoint of modern concepts of cognitive onomasiological analysis.

Key words: modus, concept, schematic, actant, ethnic consciousness, sociolect, object of nomination, vector of modus.

Зважаючи на антропоцентричне спрямування сучасного мовознавства, зростає наукове зацікавлення проблемою вивчення лексики на позначення особи на різних мовних рівнях. Інтерферована й розгалужена система сучасних українських соціолектів є плідною нивою для досліджень у цій сфері. Лексичне наповнення соціолектів позначене високим ступенем емотивності в цілому і номінації особи зокрема. Беручи за основу когнітивний принцип аналізу ономасіологічних одиниць, маємо на меті розширити можливості аналізу номінацій особи, розглядаючи зазначене явище з різних позицій, що, на думку О. О. Селіванової, ”дає можливість дослідження мови як конвенційної символічної системи, що

фіксує результати концептуалізації й категоризації представниками певного етносу навколишнього світу та внутрішнього рефлексивного досвіду” [7, 51].

Предметом дослідження ми обрали модусний тип мотивації номінацій особи в українських соціолектах, позначений найвищим ступенем емотивності, що виражає ставлення мовця до особи, яка є об’єктом називання. У різні часи проблематику модусної номінації вивчали Н. Д. Арутюнова [1], У. Вейнрейх [3], Є. М. Вольф [4], Є. В. Рахіліна [6], О. О. Селіванова [7] та інші. Намагаючись максимально наблизити аналіз матеріалу до мовленнєвої реальності, наводимо в ілюстраціях явищ матеріал, зібраний в Одесі та Одеській області протягом 2008 – 2012 років польовим методом.

На думку Ш. Баллі, який увів термін *модус* до мовознавчого обігу, модус є виразником „різних відтінків почуттів або волі” у судженні [2, 211]. У працях представників напряму логічної семантики це поняття є суб’єктивною змінною семантичного поля слова, що виражає значення речення щодо реальності, комунікативну мету висловлення. У. Вейнрейх розглядав ставлення мовця до змісту висловлювання у межах категорій „схвалення – несхвалення” [3, 175 – 176].

Новітня концепція О. О. Селіванової розглядає модус у новому для мовознавства аспекті: „Одним із компонентів інформаційної структури, представленої у моделі ментально-психонетичного комплексу, є модус як наскрізний складник моделі, що корелює безпосередньо із психічними функціями відчуттів, почуттів, інтуїції, а у межах мислення – з пропозиційним ядром і асоціативно-термінальною частиною. Активними у процесі номінації можуть бути також і зв’язки модусу з архетипами колективного позасвідомого, концептуальним планом та образами” [8, 55]. Тривалий час дослідники словотвірної мотивації ігнорували роль оцінки у номінативних процесах, що, безумовно, істотно збіднювало методологію дослідження. На думку О. О. Селіванової,

„оцінні компоненти надзвичайно активні в дериваційних актах” [7, 28].

Номінативні одиниці українських соціолектів мають високий рівень емотивності, зумовленої кінцевою метою висловлювання – передати образ об’єкта якомога точніше, влучніше, максимально задіюючи сенсорну семантику (візуальну, тактильну, одоративну) або внутрішні психологічні та психодинамічні риси. Ці ознаки мають легко вгадуватись реципієнтом, тобто „лежати на поверхні” позначуваного об’єкта.

В акті найменування людина з багатьох даних, які постачають наші почуття, встановлює певні фіксовані центри сприйняття. При виділенні предмета з-поміж інших відбувається, за словами В. Г. Гака, „повертання його різними боками до суб’єкта. Людина бачить ці різні сторони, але не всі однаковою мірою виразно – у зв’язку з практичним освоєнням даного об’єкта у відповідності до інтересів і мети даного мовного колективу” (цит. за: [8, 170]).

Сучасна когнітивна ономазіологія виділяє три основних типи модусної мотивації: сенсорний, психологічний і сублімований. „Модусна мотивація сенсорного типу за загальним механізмом може бути метонімічною, використовуючи на позначення цілого за суміжністю лише його оціночно-сенсорне сприйняття. При цьому активуються складники пропозиційного ядра структури знань про позначуване, які відтворюються в ономазіологічній структурі найменувань у вигляді ознаки чи базису <...>” [8, 58].

До психологічного типу, на думку Н. Д. Арутюнової, належать емоційні та інтелектуальні оцінки, які „служать базою для творення даного різновиду номінацій” [1, 75]. Сублімований тип модусної мотивації включає етичні та естетичні оцінки „осмислення морального, прекрасного й потворного” [8, 64]. Такий поділ дає можливість детально й поглиблено розглянути комплекс номінацій соціолектів, концентруючи увагу на особливостях кожного різновиду.

У процесі називання особи частотним є вияв модусу при вторинній номінації: „При вторинному позначенні модус надзвичайно активний. Він опосередковує аксіологічну метафору: концепт ‘людина’, корелюючи з концептом ‘речовий світ’, набуває номінацій сухар, гниль, шляпа – негативна оцінка; а його реляція з концептом ‘природа’ породжує позитивно забарвлені імена, наприклад, сонечко, зіронька, квіточка та інші. Конекції концепту ‘людина’ з концептом ‘тварина’ диференціюють найменування людини залежно від архетипної модусності тварин: акула, свиня, змія – „погано”; зайчик, пташечка, кішечка – „добре” [7, 171 – 172].

Предметом нашого дослідження є конекція концептів ‘людина’ – ‘тварина’ у процесах творення номінацій особи модусного типу в українських соціолектах при вторинному позначанні об’єктів називання.

В українських соціолектах найактивніше виявлення модусу спостерігається у співвідношенні концептів ‘людина’ – ‘тварина’. Це, передусім, зумовлено тим, що люди мають безпосередній стійкий зв’язок з тваринним світом різних рівнів – від домашніх тварин, що перебувають в одному часопросторі з господарями, до найекзотичніших їх видів. Відповідно до живої природи у місцях проживання певного етносу складається база знань про тваринний світ, що стосуються поведінки тварин, вроджених здатностей та іншого. Завдяки достатній обізнаності в етносвідомості закріплюються відповідні стереотипи, пов’язані з традиціями, віруваннями та історією ролі певних представників живої природи у повсякденні. Це так звана архетипна характеристика тваринного світу, яка активується у свідомості представників певної етноса лінгвокультури по замовчуванню. У статті розглянуто модусні номінації відповідно до їх класифікаційної структури.

Безумовно, найактивнішою є модусна номінація сенсорного типу. Вона характеризує об’єкти номінації з найдоступ-

ніших точок зору: візуальної, аудіальної, тактильної та одоративної.

Номінація *корова* „1. Велика парнокопитна свійська молочна тварина; самка бугая; ялівка, яловиця, товстуха, гладуха; 2. Про незграбну, товсту або нерозумну жінку” [НТСУМ I, 897] досить активно представлена у соціолектному вживанні й характеризує особу неповоротку, незграбну жінку: *Повертається, як корова у хліву* (у суперечці між жінками). Як бачимо, при вживанні вторинної номінації у молодіжному та міському соціолектах інтелектуальна характеристика нівелюється, а релевантними стають візуальні ознаки – статична (повнота) та динамічна (незграбність). Відбувається звуження слотової характеристики об’єкта. При цьому дивним є факт наявності модусу номінації й в етносвідомості: адже позначувана тварина завжди була годувальницею української родини.

Номінація недорослої тварини *телиця* також має реалізацію у соціолектній системі номінацій: „*Телиця, мол. Дівчина, молода жінка*” [9, 319 – 320]: *Не хвалися, – кум говорить, – нічим тут гордиться. Не жінки тобі дістались, а якісь телиці* [Галина Удовиченко, „Телиці”]. Номінація позначає молоду тілисту та ладненьку дівчину або жінку. При наявних ознаках активованих фізичних ознак лексема несе й відтінок значення „нерозумна”. А це свідчить про інтерференцію сенсорної та психологічної модусності номінації.

Позитивним модусом відзначена схемата *киця* „Пестлива назва кішки” [НТСУМ I, 832], яка служить також для іменування коханої дівчини або жінки, може виступати звертанням або його частиною. Ця номінація виділяє в об’єкті такі візуальні й тактильні ознаки, як приємна зовнішність, м’якість шкіри на дотик і динамічні риси поведінки – граціозність та м’якість рухів: *Ти така сьогодні гарна, кицю моя люба!* (розмова між чоловіком і дружиною). Аналогічну номінацію використовують з заміною гендерної спрямованості щодо чоловіка: *Дивись, котику мій, щоб я цій рудій кішці пейси*

не повиривала! (розмова між чоловіком і дружиною). Трапляються й згрубілі форми модусного позначення осіб чоловічої статі: **Котяра** драний! До всіх баб в околиці перебігав! (розмова у транспорті).

Номінація *зайчик* вживається на позначення як жінки, так і чоловіка, несучи ознаки позитивної оцінки (модусу). Пор. „*Заєць, -я, ч.* Невеликий звірок родини гризунів, з кучим хвостом, довгими ногами і довгими вухами” [ВТСУМ 3, 120]. При виборі ознаки активуються такі тактильні особливості об’єкта, як м’якість, пухнастість, тепло, приємність на дотик. У молодіжному та міському соціолектах таке називання дівчини або хлопця позначає високу міру ніжності у ставленні до самого об’єкта номінації: *Ось я й прийшла, коханий зайчику мій!* (запис усного мовлення). Може використовуватись з інтонацією іронії: *Догрався, зайчик дороженький!* (розмова між дружиною та чоловіком). Використовується й форма з усіченою основою *зая*, наближена до російських соціолектів.

Орнітонім *пануга* („1. Лісовий тропічний птах, звичайно з яскравим і різнобарвним пір’ям, здатний наслідувати людську мову; 2. *перен., розм.* Той, хто не має власної думки й повторює чужі слова” [НТСУМ 2, 531]) використовується для вторинного позначення подвійної сенсорної характеристики особи: „1) людина, яка часто повторює одну й ту ж фразу або думку (аудіальне сприйняття); 2) людина, яка яскраво, але неокоривно одягається з метою вразити присутніх, але без почуття смаку (візуальне сприйняття)”. Пор. *Тріщить, мов пануга, одне й те ж! Обридло вже!; О-о-о! Диви на нього! Вирядився панугою! Яскравіший за світлофор!* (спонтанна розмова студентів). Обидва семантичні варіанти вживаються з негативним модусним позначенням. Це приклад зв’язку асоціативно-термінального та модусного різновиду номінації.

Найпотужніша сенсорна модусність спостерігається у вторинному номінуванні особи лексемами на позначення земноводних або плазунів. І хоча один із законів естетики стверджує,

що в природі не існує ані прекрасного, ані потворного, такий тип номінацій досить чітко простежується в етносвідомості різних народів і навіть соціальних груп. Ця негативна оцінка активно реалізується при виборі мовцем номінацій, які позначають рептилій, чиї образи викликають у свідомості візуальну відразу або навіть страх, а також огиду та побоювання тактильного контакту.

Номінація *крокодил* („Великий земноводний плазун, тіло якого вкрите панциром із рогових щитків; живе в тропічних країнах” [НТСУМ 2, 15]) у молодіжному та міському соціолектах позначає найвищу міру візуальної потворності об’єкта номінації. Вживається на позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі: *Твій крокодил придбав у моїй крамниці коротеньку спідничку; Не бачила мого крокодила? Цю вічно п’яну пикку?* (розмова між жінками у крамниці).

Не менш глибокого негативного сенсорного модусу набуває вторинна номінація *ящірка* „Невеликий плазун з видовженим тілом, покритим дрібною роговою лускою і з довгим хвостом; хамелеон” [НТСУМ 3, 862]. В українських соціолектах усіх рівнів *ящіркою* називають надзвичайно потворну представницю жіночої статі, найчастіше молоду дівчину, жінку. Окрім того, *ящіркою* номінують і наркозалежну жінку, яка від частого вживання алкоголю або наркотиків має алергічні виразки та плями на тілі, що асоціюються зі шкірою ящірки: *І ходять же до тієї ящірки пристойні чоловіки! Як тільки не гидують?!* (розмова між жінками у транспорті). В етносвідомості у процесі номінації найчастіше активуються тактильні й фізіологічні властивості плазуна – неприємність на дотик і здатність до регенерації хвоста.

Емоційні та інтелектуальні оцінки особи представлені у психологічному модусному різновиді номінацій. При виборі ознак активуються в основному психодинамічні характеристики поведінки тварини або ступінь її „розуміння світу”, зіставлений з уявленнями про нього людиною.

Номінація *бик* „1. Велика свійська рогата худоба; самець корови; 2. Назва робочої тварини; віл” [НТСУМ I, 96] в міському та молодіжному соціолектах представлена у виключно негативному семантичному ракурсі. Вона позначає мешканця села, який приїхав до міста й відзначається незвичною для міських людей поведінкою, одягом і досить часто – низьким інтелектуальним рівнем, який дає можливість опанувати лише ремісницьку або робітничу професію (реалізація другої ознаки). Наявні модусні варіанти різної інтенсивності оцінки: *бик* – *бичара* – *бичечок* – *бикота* (збірне). Варіант позначення дівчини – *бичка*: *Понаїхало цієї бикоти: одні бики та бички у нашій бурсі! Проходу не дають!* (спонтанна розмова міських студентів технічного коледжу).

Номінація *вовчара* („*Вовк, -а, ч.* Хижак родини собачих, звичайно сірої масті” [НТСУМ I, 360]) вживається переважно у кримінально-злочинному соціолекті й позначає відлюдкувату, агресивну та непередбачувану (щодо реакції) особу. Внаслідок соціодіалектної інтерференції іноді вживається у молодіжному мовленні. В акті номінації активується риса мовчазної агресивності вовка, намагання допіру триматися якомога далі від людини, але водночас бути готовим до підступної атаки: *Еге! Він старий досвідчений вовчара! Такого не проведеш ні вдень, ні вночі!* (спонтанна розмова у кав’ярні між чоловіками). Іноді релевантність модусу переміщується на риси вовка-одинака, який живе й полює без зграї (сім’ї): *Це тобі не якийсь клоун! Він вовчара-одинак! Небезпечний, мов лезо бритви!* (спонтанне мовлення між чоловіками на вулиці).

Схемата *гуска* („Великий водоплавний свійський і дикий птах з довгою шиєю; самка гусака” [ВТСУМ 2, 198]) у молодіжному та міському соціолектах позначає тупу, обмежену в розумінні світу дівчину або жінку. В процесі номінації активуються такі риси поведінки птаха, як бездумна покора дисципліні зграї у будь-якій ситуації та захист ближніх за будь-яких умов (поведінка гусей коливається від відкритої агресії

до повної поміркованості). Ця номінація проектується виключно на свійських гусей: *От ти гуска тупорила!* (чоловік – до дружини). Як бачимо, модус номінації негативний.

Номінація *курка* („Свійська птиця, яку розводять на м'ясо і для одержання яєць; самка півня” [НТСУМ 2, 40]) позначає особу жіночої статі, яка обмежена у своїх правах і сліпо й педантично виконує домашні сімейні обов'язки. При виборі риси номінації активовано такі риси птаха, як некмітливість, покірність внутрішньому режиму курника та подвір'я, відсутність власної позиції: *Мене ця тупа курка задовбала своїми діставаннями!* (розмова хлопців на вулиці). Номінація позначена негативним психологічним модусом („погано”).

Номінація *півень* інтеріоризується негативним модусом у кримінально-злочинному соціолекті й позначає пасивного гомосексуаліста, який знаходиться на найнижчому щаблі табірної або в'язничної ієрархії [9, 256]. Етносвідомість українського народу не має мотиваційних імпульсів щодо такої семантики позначення особи, що вказує на втрату внутрішньої форми у вторинному позначенні.

У соціолектах *дятел* („Лісовий з довгим, гострим і міцним дзьобом птах, який добуває їжу зі щілин кори дерева” [НТСУМ I, 635]) позначає нерозвинену обмежену особу (чоловічої статі), що повторює помилки або неефективну дію (вчинок). Сутність і зміст внутрішньої форми вторинного позначення абсолютно не збігаються з народним уявленням про корисного птаха, що „лікує” дерева від паразитів. Носіями соціолектів активується абсолютно інша специфіка дії лісового мешканця – її повторюваність та монотонність звукових симптомів, які асоціюються з однотипною дією, що не дає результатів. Таке розуміння поведінки птаха псевдомотивоване, адже діяльність його цілеспрямована і мета здебільшого досягається. Пор. однак: *Ну ти й дятел! Знову програв партію?!* (спонтанне мовлення шахістів).

У соціолектному вживанні *ворона* („*Ворона*. 2. Про неуважну людину: гава, роззява, розтелепа” [НТСУМ I, 376]) позначає людину, неуважну у вчинках і діях. Уживається здебільшого з негативним модусом, але може набувати зверхньо-поблажливої семантики. Іноді позначає особу, яка пропускає необхідну інформацію або запізнюється з певною механічною дією („ловить гав”). Використовується переважно відносно осіб жіночої статі: *Вже ж ти й ворона, Валюшка! Такого чоловіка пропустила!* (розмова між подругами у кав’ярні).

Серед аналізованого нами матеріалу траплялись і номінації, які через полісемантичне їх використання у соціолектах позначені кількома різновидами модусної оцінки одночасно. Так, скажімо, схемата *свиня* в молодіжному та міському соціолектах позначає особу в трьох модусних векторах з різною семантикою: „1) найвища міра неохайності; 2) найвища міра невдячності; 3) найвища міра невихованості”. У даній номінації активовані сенсорна мотивація (візуальні та одоративні якості – „бруд” + „сморід”) і мотивація сублімована („невихованість” і „невдячність” – оцінка моральних характеристик).

Номінація *гриф* позначає працівника бюро ритуальних послуг (синонімічний еквівалент *стерв’ятник*). На перший план виходять актанти на позначення кольору – чорні костюми працівників (сенсорно-візуальне сприйняття) та сублімований різновид – моральне засудження мовцем (соціосвідомістю) людей, які, мовляв, заробляють гроші „на чужому горі”.

Номінація *гіндик* поєднує психологічну характеристику самозакоханої людини, яка увесь час декларує в поведінці власну значимість (психологічний різновид), і візуальну характеристику „надутої”, з задертою головою особи, яка ні на кого не звертає уваги (візуально-сенсорна мотивація). Наявність подібних полісемантичних одиниць у мовленні носіїв соціолектів свідчить про достатню розвиненість цих вторинних мовних систем, хоча й з примітивною (наївною) організацією, а проте – з наявною внутрішньою структурою.

Сублімований тип модусної мотивації містить етичні та естетичні оцінки, осмислення морального, прекрасного і потворного. У номінаціях даного типу здебільшого активуються інстинктивні риси поведінки тварин в проекції на моральні традиції та етнокультурні парадигми етносвідомості окремого народу. Вони є досить продуктивними (як у дериваційному, реляційному планах, так і при розвитку внутрішньої соціодіалектної полісемії).

Номінації *скотина* та *тварюка* позначають загальні й збірні поняття у мовленні носіїв соціолектів міста та молоді. Номінація *скот* представлена двома інваріантними синонімічними моделями: *скотва* і *скотина* (набуває граматичних рис однини при збірній семантиці). Пор. „*Скот*, -а, ч. Четверонога свійська сільськогосподарська тварина”; „*Скотина*, -и, збірн. Худоба, товар” [НТСУМ 3, 313]. Ці позначення активують у свідомості мовця високу інтенсивність модусної характеристики вроджених „найупослідженіших”, з погляду суспільної моралі, рис поведінки рогатої худоби, які проєктуються на людську поведінку. В цьому разі маємо псевдомотивовані номінативні моделі, адже представники домашньої худоби не мають у своїй поведінці нічого, що могло б засуджуватись або виходити за межі порядності. Насправді позначено моральну розпущеність людини (моральний бруд), яка не має нічого спільного з природною поведінкою тварин: *Подивись, що ця скотина робить! Побив усі меблі, руки мені повикручував!* (спонтанне мовлення двох сусідок). У цьому разі активується осмислення поведінки людини, що не співвідноситься з законами людського суспільства та не відповідає традиціям моралі того чи іншого етносу.

Більш глибокий модусний підтекст має номінація *твар* („*Твар*. 2. *лайл*. Підла, мерзенна людина” [НТСУМ 3, 511]). У давньоруській мові лексема *тварь* позначала будь-яку живу істоту. Отже, маємо справу з архетипом сприйняття поведінки тварин у давнину, який відклався у такому вигляді

в українській етносвідомості. В уявленнях носіїв сучасних соціолектів зазначена схемата активує риси поведінки тварини, які не співвідносяться з моральними нормами та системою цінностей людського суспільства: *Ну й твар же ти, Бойко! Суца твар смердюча! Хіба може таке зробити нормальна людина?!* (розмова у колективі будівельників). Номінація має виключно негативну модусну семантику.

Особливу увагу привертає полісемантична негативно забарвлена модусна номінація *козел* („1. Дика жуйна тварина родини порожнисторогих, що живе переважно в горах; 2. Те саме, що цап, цапур” [НТСУМ I, 856]) і похідні від неї позначення особи. У сучасних соціолектах *козел* позначає аморальну, несерйозну й водночас невиправдано агресивну особу, що заслуговує на зневагу соціоспільноти: *Ну, козел паршивий! Зараз за все відповіси!* (спонтанне мовлення підлітків). У злочинно-кримінальному середовищі набуває додаткової семантики: „той, хто жаліється представникам влади або розголошує таємниці” (звідси похідні дієслова *накозлити* „наговорити, нажалітися”; *закозлити* „покарати бовкуна та показати свою до нього зневагу”): *Мочити цього козла треба! Він же нас здав з потрохами!* Іноді активуються одоративні особливості тварини – неприємний запах (сенсорний тип): *Та він завжди смердить, мов цап!* (розмова у транспорті між жінками).

Парна схемата *коза* („1. Невелика рогата жуйна тварина родини порожнисторогих, що дає молоко, м’ясо; самиця козла; 2. *Перен., розм.* Про жваву рухливу дівчину” [НТСУМ I, 855]) широкоживана, але має менше семантичних відтінків. У соціолектах позначає злу, підлу жінку, яка виявляє впертість, агресивність і непоступливість: *Ця математичка, коза, мені знову написала в щоденник за поведінку! Батьки мене кінчать!* (розмова між школярами). Іноді зустрічається варіант *козлиха* як похідний від *козел*, позначений високим рівнем модусу і підсиленою обсценністю номінованого

об'єкта: *Козлиха вона паршива! Ось хто вона!* (спонтанна розмова підлітків).

Слово *кобель* – запозичення з російської мови, у словнику М.Фасмера спеціально наголошено на тому, що це російське слово в інших слов'янських мовах відповідників не має [Фасмер 2, 267]. У соціолектах позначає статево розпущеного чоловіка, який декларує полігамію частими змінами партнерів. Активується факт постійної зміни статевих партнерів у стосунках собачої зграї. Лексема має негативний модус, може вживатися з семантикою іронічного ставлення до об'єкта номінації: *Ну й кобель же ти, Савко! Не мерехтить в очах?!* (жінка звертається до чоловіка). Наявна й парна номінація *сука*, полісемічна у тканині соціолектного дискурсу. Так, скажімо, у кримінально-злочинному соціолекті вона позначає людину, яка не сповідує закони табірної моралі (похідне *зсучений* „той, що відійшов від справи й не виконує вимоги внутрішніх законів злочинної спільноти”). В міському жаргоні може мати значення „повія” або „жінка, нестримана у статевих стосунках”: *Вона ж просто сука! Слабенька на передок!* (спонтанна розмова чоловіків). В обох випадках лексема вживається з негативним модусом, який активує рису статевих стосунків собачої зграї.

Номінація *криса (пацюк)* є структурним елементом концептосфери кримінально-злочинного соціолекту і позначає особу, яка краде будь-що у „своїх”. В українському кримінально-злочинному соціолекті вживається ще відповідник *пацюк*, пор. „*Пацюк, -а, ч. Шкідливий ссавець родини мишеподібних, значно більший за мишу, переважно з сірою шерстю та довгим лускатим хвостом*” [НТСУМ 2, 548]. З ряду ознак мовець активує звичку щурів красти їжу у господарів житла, де живуть самі гризуни. Злочинці наділяють цю лексему високим рівнем модусної інтенсивності й жорстоко карають об'єкт номінації: *Пацюкам спуску не буде – так і за-талдичте собі!* (спонтанне мовлення між чоловіками).

Подвійний модусний вектор має схемата *гадюка* „1. Отруйна змія з плескатою головою у вигляді трикутника; 2. *перен., знев.* Про злу підступну людину” [НТСУМ I, 405]. При вторинному позначенні у сучасних соціолектах має негативний модус й називає злу та підступну жінку. Якщо злість репрезентує психологічний різновид модусу, то підступність (подекуди – підлість) окреслена рисами сублімованого типу. При називанні активуються архетипні актанти образу в українській етносвідомості: *О, моя гадюка вже телефон обриває!* (розмова між чоловіками у кав'ярні).

Проаналізований нами фактичний матеріал показує високий рівень активності модусу у процесі вторинної номінації при конекції концептів ‘людина’ – ‘тварина’. Це передусім пов’язано з тим, що представники тваринного світу є зручним інструментом в актах номінації: основні (базові) характеристики кожної тварини, по замовчуванню, швидко активуються у свідомості реципієнтів, що дає можливість миттєво обробити сприйняту інформацію й відповідно відреагувати. Як відомо, основна мета мовця – користувача соціолекту – влучно й точно передати різнорівневі характеристики людини через метафоричні й метонімічні сегменти характеристик представників живої природи. З давніх часів людство користувалось зворотним прийомом, наділяючи тварин у байках і фольклорі означеними у базовій етносвідомості характеристиками людини. У мовленні носіїв українських соціолектів досить активно представлені усі види модусної номінації, що мають власні вектори, але об’єднані у межах оцінки „добре – погано”.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли : Пер. с фр. изд. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

3. Вейнрейх У. О семантической структуре языка / У. Вейнрейх // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс , 1970. – Вып. 5. – С. 163 – 249.

4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука , 1985. – 228 с.

5. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2000 . – 350 с.

6. Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Современная американская лингвистика : фундаментальные направления / Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Секериной. – изд. 2-е , испр. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 370 – 389 .

7. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоцицентр, 2000 . – 248 с.

8. Селіванова О. О. Світ свідомості у мові / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012 . – 488 с.

9. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

10. Ставицька Л. О. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 456 с.

11. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования / М. Н. Янценецкая. – Томск : Изд-во Алтайского ун-та, 1979. – 237 с.

Список скорочених назв джерел

ВТСУМ – Словник української мови : В 11-ти т. / Ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. – К. , 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови : В 4-х т. / Укладачі : В. В. Яременко, О. Сліпущко . – К. : Вид-во „Аконіт”, 1999 . – Т. 1– 4 .

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т.2 / Макс Фасмер / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1967. – 672 с.